

Izvorni znanstveni članak /
Original scientific article
Primljen/Received: 15. 10. 2025.
Prihvaćen/Accepted: 9. 12. 2025.

UDK/UDC: 801.8"04/14"(44)
801.8"04/14"(44):004.738.5
DOI: 10.46352/18403867.2025.141

Srednjovjekovni francuski tekstovi: tradicija, digitalna transformacija i urednički izazovi

Dijana Kapetanović

University of Sarajevo, Faculty of Philosophy

Abstract

Rad prati evoluciju uredničke prakse u kontekstu objavljivanja francuskih srednjovjekovnih tekstova, od tradicionalnih štampanih kritičkih izdanja do savremenih digitalnih platformi. Posebna pažnja posvećena je metodološkim principima filologije i njihovoj primjeni u očuvanju autentičnosti i integriteta tekstualnih izvora. Rad razmatra implikacije digitalnih tehnologija na pristup, obradu i interpretaciju rukopisnih korpusa, ističući prednosti digitalizacije, otvoren pristup bazama podataka i mogućnosti detaljne lingvističke, paleografske i kulturne analize. Ističe se da digitalni formati omogućavaju veću transparentnost uredničkih odluka, ali ne mijenjaju osnovnu tekstualnu prirodu teksta. U radu se također diskutuje o izazovima usklađivanja tradicionalne metodološke rigoroznosti s fleksibilnošću koju pruža digitalno izdavaštvo, čime se otvara nova perspektiva u razumijevanju uredničke profesije i filološke prakse.

Ključne riječi: srednjovjekovni tekstovi, filologija, kritička izdanja, digitalno izdavaštvo, baze podataka

Medieval French Texts: Tradition, Digital Transformation and Editorial Challenges

This paper examines the evolution of editorial practices in the publication of French medieval texts, from traditional printed critical editions to contemporary digital platforms. Particular attention is devoted to philological methodologies and their role in preserving the authenticity and integrity of textual sources. It further explores the implications of digital technologies for the accessibility, processing, and interpretation of manuscript corpora, highlighting the advantages of

digitalization, the wide availability of databases, and the potential for detailed linguistic, paleographic, and cultural analysis. It emphasizes that digital formats enhance the transparency of editorial decisions without altering the intrinsic textual nature of the works. The paper also discusses the challenges of reconciling traditional methodological rigor with the flexibility provided by digital publishing, thus opening new perspectives on editorial practice and philological scholarship.

Keywords: medieval texts, philology, critical editions, digital publishing, databases

1.0 Uvod

Uređivačka i filološka praksa u oblasti izdavaštva srednjovjekovnih francuskih tekstova doživjela je značajne transformacije posljednjih decenija, naročito s pojavom digitalnih tehnologija koje su iznova definisale načine bilježenja, obrade i predstavljanja tekstualnih svjedočanstava. Tradicionalna izdanja srednjovjekovnih rukopisa, zasnovana na filološkim metodama razvijenim u 19. i ranom 20. vijeku, naročito u radovima pionira tradicionalne evropske škole poput Karla Lachmanna, Josepha Bédiera i Gastona Parisa, predstavljala su čvrst temelj razvoja kritičkog izdavaštva u evropskoj filologiji. Njihove su metode uspostavile principe kritičkog aparata, genealogije rukopisa i rekonstrukcije tekstualnih varijanti, čime su oblikovale osnovne postulate klasične filologije i dugoročno usmjerile teorijski i praktični okvir uređivačkog rada.

Iako su ovi modeli nastali u drukčijem teorijskom i praktičnom kontekstu, njihova logika se i danas prepoznaje u osnovi savremenih digitalnih projekata. Krajem 20. vijeka pojavljuju se urednici koji biraju tzv. srednji put, kao i autori koji potpuno redefinišu paradigmu klasične filologije u eri “nove filologije”.

U novije vrijeme, proces digitalizacije otvorio je mogućnosti dublje, dinamičnije i transparentnije analize tekstova putem elektronskih edicija i digitalnih baza podataka. Ovi resursi redefinisali su same kriterije dostupnosti i interpretativnog pristupa tekstu, omogućivši istovremeni uvid u različite rukopisne verzije, njihovo interaktivno poređenje i višejezičku analizu. Takav pristup temeljno mijenja prirodu uredničke prakse, transformišući ulogu filologa iz tradicionalnog priređivača teksta u medijatora između rukopisne tradicije i digitalnog okruženja.

Metodološki okvir ovog rada zasniva se na komparativno-analitičkom pristupu koji povezuje tradicionalne principe kritičkog izdavaštva s novim, digitalnim alatima filološke analize. Kroz analizu konkretnih primjera digitalnih baza i projekata publikovanja srednjovjekovnih

djela u novom mediju, nastoji se pokazati na koji način digitalno izdavaštvo preuzima, transformiše i proširuje paradigmu klasične filologije.

Polazna hipoteza rada temelji se na pretpostavci da digitalna tehnologija ne mijenja ontološku prirodu tekstova, nego preoblikuje njihovu tekstualnost u skladu s logikom novog medijskog okruženja, omogućivši višeslojnu reprezentaciju, interaktivnost i otvorenost podataka bez narušavanja temeljnog filološkog identiteta teksta.

Dakle, ciljevi istraživanja su prikazati evoluciju uredničke profesije od tradicionalnih do digitalnih izdanja, analizirati metodološke i tehničke izazove savremenih urednika, ukazati na mogućnosti integracije digitalnih alata u filološku analizu te definirati granice i potencijale digitalne "tekstualnosti" u odnosu na klasičnu kritičku praksu. Očekivani rezultati odnose se na dublje razumijevanje novih uredničkih paradigmi koje digitalno doba nameće tradicionalnoj filologiji, uz poseban naglasak na očuvanje metodološkog kontinuiteta i naučne vjerodostojnosti tekstualnih izdanja.

2.0 Srednjovjekovna knjiga i koncept originalnosti u srednjem vijeku

Srednji vijek se u literaturi često opisuje kao razdoblje anonimnog i kolektivnog stvaranja u kojem je individualni izraz potisnut pred autoritetom tradicije i crkveno-feudalnih vrijednosti. Ipak, pjesnici poput Marie de France i Chrétiena de Troyesa u 12. vijeku svjesno se imenuju u prolozima i epilozima svojih djela, čime potvrđuju prisutnost autorske svijesti i težnje ka originalnosti te očuvanju vlastitog književnog stvaralaštva. (Kapetanović, 2023:1-27) Takvi primjeri danas preispituju opće prihvaćene stavove eminentnih medijevista da ideja originalnosti nije postojala u srednjem vijeku:

"Mislim da srednji vijek nema nikakvu ideju o tome što bi mogao biti original te da je to koncept koji mu je potpuno stran, u smislu da nijedan čitatelj ili pisar nikada nije imao ni najmanjih skrupula – iz različitih razloga – da popravi ili kontaminira tekst

koji je čitao ili prepisivao, ni, vjerovatno, ni najmanju namjeru da u toku svojih intervencija iznova otkrije izvorni tekst djela koje je prepisivao, ako bi posumnjao u izvjesnu lekciju koju je imao pred očima.”¹ (Lecoy, 1978:503)

Naime, srednjovjekovni odnos prema tekstu zasnivao se na shvatanju da je on otvoreno, promjenjivo i kolektivno djelo, u kojem ideja izvornika nije imala presudnu vrijednost, već je značaj pripadao procesu neprekidnog prepisivanja, reinterpretacije i prenosa značenja. U praksi, originalan tekst gotovo nikada nije pronađen, bilo da se radi o autografu (rukom autora pisanom dokumentu) ili o apografu (verziji koju je diktirao svom sekretaru - pisaru, a potom minuciozno kontrolisao). Najstariji sačuvani primjerak rukopisa prema tome je, gotovo po pravilu, uvijek kasnije prepisan tekst, prepis prepisanog, često udaljen od originala decenijama i vijekovima. Hronološki najstariji sačuvani tekst nazivamo arhetipom. On se ne mora poklapati s originalom ni na planu forme ni na planu sadržine, jer cjelokupna srednjovjekovna poetika počiva na principu prerađivanja i uređivanja postojećeg rukopisnog uzorka, njegovom sadržinskom ili formalnom mijenjanju s ciljem unapređenja prvobitne verzije. Pojam autorskih prava je nepoznanica, a dokaz tome jeste veoma mali broj potpisanih djela. Većina srednjovjekovnih autora ne teži kreativnosti niti originalnosti. Naprotiv, stvaralački impuls je izrazito “onostran”: kako što bolje inkorporirati riječ autoriteta koja se ne dovodi u pitanje.

¹ Naš prevod: « Je veux dire que le Moyen Âge n'a aucune idée de ce qu'à pu être un original et que c'est là un concept qui lui est totalement étranger, en ce sens qu'aucun lecteur ni aucun scribe n'a jamais eu le moindre scrupule – pour des raisons qui peuvent être variées – à retoucher ou à contaminer le texte qu'il lisait ou qu'il recopiait, ni, vraisemblablement, dans ses interventions, la moindre prétention à retrouver le texte primitif de l'œuvre qu'il pratiquait, s'il avait quelque doute concernant la leçon qu'il avait sous les yeux. »

2.1. Uticaj autoriteta i religijske tradicije u srednjem vijeku

U srednjovjekovnom francuskom društvu, utemeljenom na kršćanskoj doktrini i teološkoj interpretaciji svijeta, svako udaljavanje od religijskih autoriteta, posrednika između božanskog i ljudskog, smatra se oblikom otpora ustaljenom poretku. S obzirom na to da primarni cilj srednjovjekovne literarne produkcije nije sadržinska originalnost niti stilistička ekspresivnost, pretežno anonimni autori ne teže isticanju vlastitog identiteta ili prepoznatljivosti kroz inventivnost. Naprotiv, njihov trud usmjeren je na što potpuniju integraciju tradicije i autoriteta (*Auctoritas*) u književna djela, čime nastoje, prema vlastitom nahodaženju, re-interpretirati i modelirati radove prethodnih autora. (Kapetanović-Ljubas, 2017b:155-171)

U srednjovjekovnoj epistemološkoj i literarnoj matrici, autoriteti su primarno vjerski i monoteistički. "Sveto pismo" se konceptualizira kao inkarnacija Božije riječi i predstavlja primjer *par excellence* književnog stvaralaštva. Biblija funkcionira ne samo kao izvor božanske riječi, nego i kao normativni orijentir za svaku buduću otjelovljenu i zapisanu riječ. Paradoksalno, na kanonskom spisku srednjovjekovnih autoriteta nalaze se i heretički ili paganski klasici, poput Vergilija, Ovidija i Terencija, čija su djela bila veoma popularna. Ovaj fenomen razumijeva se unutar šire civilizacijske vizije srednjovjekovnog čovjeka koji francusku medijevalnu kulturu percipira kao nasljednika intelektualnog, političkog i duhovnog kontinuiteta antičke Grčke i rimske civilizacije. Prenos političke moći (*translatio imperii*) s Istoka na Zapad prati paralelni transfer nauke i kulture (*translatio studii*), što srednjovjekovnu Francusku pozicionira kao sabirnu tačku civilizacijskih i kulturnih impulsa istočne tradicije. (Kapetanović, 2019:170-185), (Kapetanović-Ljubas, 2017a:279-300). U takvom kontekstu anonimni autori srednjovjekovlja ne teže stilskoj originalnosti ni ekspresivnoj inventivnosti. Njihova stvaralačka praksa oblikuje se prema principu *auctoritasa*, pri čemu se tradicija i riječ autoriteta integriraju u tekstualni tok, omogućivši reinterpretaciju i

transformaciju prethodnih djela. Svaki tekst, bilo da reproducira biblijsku doktrinu ili klasični kanon, funkcionira kao kanal kulturnog kontinuiteta i civilizacijskog pamćenja, u kojem se formalna i semantička struktura prethodnih autoriteta prilagođava novim interpretativnim i društveno-kontekstualnim zahtjevima. Na taj način, srednjovjekovno pisano djelo postaje instrument dijaloga između prošlosti i sadašnjosti, između božanskog autoriteta i ljudskog kreativnog djelovanja, potvrđujući centralnu ulogu autoriteta u oblikovanju literarne, kulturne i civilizacijske matrice epohe.

Kompletna srednjovjekovna civilizacija predstavlja kulturu usmenog i glasovnog performansa² (Zumthor 1972). Svaki dokument, bilo da je napisan na crkvenom latinskom, bilo na narodnom jeziku, tj. starofrancuskom, direktnom potomku govornog latinskog, bio je primarno namijenjen usmenom izvođenju, čitanju ili opjevavanju uz muzičku pratnju. U začecima francuske književnosti pisanoj se riječi pristupalo kao modelu koji se treba aktualizirati glasom, pročitati i recitovati. S obzirom na dominantno usmenu prirodu srednjovjekovne kulture, nepismeni puk dolazio je u dodir s poezijom i književnim tekstovima jedino putem živog govora, recitacije ili opjevavanja, često uz pratnju

² Paul Zumthor pobliže objašnjava kulturu oralnog performansa uvodeći u francuski jezik dva posve nova pojma kojima karakteriše medijevalni tekst: *variance* i *mouvance*. Švicarski strukturalist u drugom poglavlju kapitalnog djela uvodi u teoriju književnosti i tekstualnu kritiku novi pojam, *mouvance*, kojim objašnjava fenomen jezičke fluidnosti i pokretljivosti srednjovjekovnog teksta unutar duge rukopisne tradicije, odnosno, njegovu dinamičnu i nestabilnu prirodu. Konkretno, *mouvance* označava proces stalnih promjena i modifikacija u rukopisima, pri čemu nijedna verzija teksta nije apsolutno fiksna ili autentična. Umjesto toga, tekstovi se neprestano prilagođavaju i mijenjaju kroz različite kopije, čitanja i interpretacije. Svaki rukopis predstavlja jedan u nizu verzija teksta, pri čemu se tokom vremena mogu dodavati nove varijante, ispravke ili tumačenja. Ovaj pojam je od izuzetnog značaja u oblasti tekstualne kritike jer postavlja pitanje o prirodi "originala" i "vjerne reprodukcije" u kontekstu srednjovjekovnih književnih tradicija. U tom smislu, ideja da postoji jedan "originalni" tekst postaje manje relevantna, dok se više pažnje posvećuje procesu u kojem tekstovi evoluiraju i njihovom prilagođavanju duhu vremena i kulturno-historijskom nasljeđu.

Cf. Zumthor, Paul, *Parler du Moyen Âge*, Paris, Seuil, 1980.

instrumenata poput harfe ili viole. Ovako shvaćena usmena performativnost književnosti oblikovala je njenu percepciju i recepciju te istovremeno definirala varijabilni i nestalni karakter konteksta u kojem se pisana riječ zabilježila na manuskriptu. (Kapetanović-Ljubas, 2017b: 155-171)

2.2 Razvoj rukopisne i univerzitetske proizvodnje knjiga

Srednjovjekovni rukopisi, uvezani u formi knjige (lat. *codex*), nerijetko sadržavaju samo jedno djelo ili žanr, već se najčešće radi o sistemskim kompilacijama više djela unutar jedne knjige, od liturgijskih i didaktičkih tekstova do romana u stihu, fabliau i drugih književnih vrsta. Budući da je proizvodni proces rukopisa iznimno skup i dugotrajan, srednjovjekovna knjiga je veoma vrijedan artefakt koji posjeduje simboličku posvećenost, naročito ako je sadržina kodeksa duhovnog, odnosno vjerskog karaktera. Za razliku od štampane knjige, rukopis je jedinstven dokument koji u dugom prepisivačkom lancu sukcesivno trpi različite pisarske intervencije i modifikacije.

Prepisivanje rukopisnih knjiga u skriptorijumima, njihovo kompiliranje ili pak rasparčavanje mijenja se tokom 12. vijeka, kada, kako tvrdi Stipčević, samostanska kultura doživljava krizu i gubi monopol u proizvodnji knjige. To je epoha ubrzane urbanizacije i početka razvoja univerziteta, epoha evolucije mentaliteta srednjovjekovnog čovjeka i rađanja intelektualca koji odgovore na pitanja o ustroju svijeta traži izvan okrilja crkve (Le Goff, 1957). Uporedo s razvojem univerziteta dolazi do laiciziranja prepisivačke profesije i širenja laičkih prepisivačkih radionica, a samim tim i širenja knjiške kulture ne samo u aristokratskom, već i u građanskom miljeu:

Samostanski skriptoriji više nisu kadri svojim starim metodama proizvoditi količine knjiga potrebnih novoosnovanim školama i sveučilištima u gradovima. [...] Za potrebe novih kupaca stvorena je pri sveučilištima čitava jedna dobro organizirana služba

prepisivanja i raspačavanja knjiga. Tu nalazimo prepisivače, izrađivače pergamene, iluminatore, knjigoveže, knjižare. [...] Sveučilišnim propisima obično je bio reguliran postupak za izradu točnih prijepisa. Na osnovu tih statuta osnivale su se komisije koje su se svake godine birale iz redova nastavnika. Zadatak tih komisija bio je da pažljivo pročitaju tekst rukopisa (*exemplar*) prije nego što se davao na prepisivanje, a bar jednom godišnje morale su kontrolirati ispravnost predložaka iz kojih su se prepisivali daljnji prijepisi. U nadležnosti tih komisija bilo je i određivanje cijene knjige. Te su komisije objavljivale svake godine popis *exemplara* što su ih sveučilišne vlasti odobrile i taj je popis morao biti izvješten u sveučilišnoj knjižari. [...] Knjiga postaje, najviše zahvaljujući upravo skriptorijima, pri sveučilištima, ponovo instrument za učenje i sredstvo prijenosa znanstvenih i drugih informacija i sve više gubi dekorativni i kulni karakter. [...] procvat izdavaštva pri sveučilištima iz osnova je promijenio evropsko knjižno tržište. Pojavom laičkih skriptorija, koji su se množili jednako brzo kao što su se množila sveučilišta u svim krajevima Evrope, knjiga je definitivno napustila zatvorene samostanske prostore i počela svoj veliki pohod u nova središta ekonomske i političke moći u gradove.³ (Stipčević, 1985:153-154)

Autorica Hebrang-Grgić ističe da se radi o istinskoj kulturnoj revoluciji u civilizaciji zapadnog srednjovjekovlja budući da rukopisna knjiga - kodeks gubi dotadašnji ukrasni i dogmatsko-vjerski karakter, te postaje medijem za prenošenje znanja na evropskom univerzitetskom prostoru u velikim urbanim centrima. Više nije presudan kvalitet pergamenta niti ukrasni motivi i iluminacije već sadržina didaktičko-edukativnog karaktera:

Osnivanjem sveučilišta ekonomska moć i intelektualni život se premještaju iz samostana u gradove. Osnivaju se laičke škole u

³ O modalitetima širenja rukopisa te povećanoj potrebi za novim rukopisnim knjigama nakon rađanja univerziteta i izlaska prepisivačke djelatnosti iz okrilja samostanske kulture vidjeti i Barbije, Frederik. *Istorija knjige*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, CLIO, 2009.

kojima se uči o tzv. sedam umjetnosti (gramatika, retorika, dijalektika, aritmetika, geometrija, glazba i astronomija). Proizvodnja knjiga u samostanskim skriptorijima postaje nedostatna pa se javljaju laički skriptoriji u gradovima, a ponajprije pri sveučilištima. (...) Kvaliteta materijala i ilustracija nije bila toliko bitna – knjiga tako gubi ukrasni karakter i postaje prijenosnik informacija i sredstvo za učenje. Sveučilišta postaju izdavački centri. (Hebrang-Grčić, 2017:54)

3.0 Kritička izdanja. Uloga filologa-izdavača u rekonstruiranju teksta

Ako je, kako ističu Bourgain i Vielliard, tekst “misao ovjekovječena u jednom trenutku”, tada njegov opstanak dugujemo rukopisnoj tradiciji i tekstualnoj filologiji. S jedne strane, rukopisi su materijalni svjedoci teksta koji odražavaju različite faze njegove transmisije, ali su istovremeno podložni ljudskim nesavršenostima, umoru, omaškama, pogrešnom tumačenju i nenamjernim izmjenama. S druge strane, kritička izdanja također djeluju kao svjedoci teksta, ali su uređena prema principima filološke kritike, s ciljem da se tekst, koliko je moguće, pročisti, poboljša i približi svom izvornom obliku, te da mu se istovremeno podari forma razumljivija savremenom čitaocu.⁴ (Bourgain, Vielliard, 2002: 27-28)

⁴ Naš prevod: “Tekst sam po sebi nije materijalan; ono što je materijalno jeste zapisivanje. [...] Tekst do nas dolazi posredstvom preživjelih svjedoka: 1. *rukopisa*, svjedoka teksta u različitim stanjima, a koji su ponekad nepouzdanje kopije. Rukopisi su stanja teksta koja su posebno podložna i osjetljiva na sve ljudske nesavršenosti: umor, greške, nesporazume. [...] 2. *izdanja*, koja su također kopije, ali usmjerene, vođene aktivnom namjerom da se djeluje na tekst kako bi se poboljšao, kako bi se načelno približio djelu u svojoj biti, njegovoj izvornoj formi, ali i da bi mu se podario oblik koji se smatra prihvatljivijim.”

“Un texte est une pensée fixée un jour par l'écriture : un état d'une œuvre, fixé à un moment donné. Le texte n'est pas en lui-même un matériel ; ce qui est matériel, c'est l'écriture. [...] Un texte parvient par les témoins subsistants : 1. *les manuscrits*, témoins du texte en des états différents, qui sont des copies parfois infidèles. Les manuscrits sont des états du texte particulièrement soumis et sensibles à toutes les imperfections humaines : fatigue, erreur, incompréhension. [...] 2. *les éditions* qui sont également des copies, mais dirigées, tendues par une volonté active d'agir sur

Dakle, kritička izdanja, kao produkti filološke kritike, tretiraju problematiku autentičnosti djela, identifikacije autora i datacije manuskripa. Kritičko izdanje predstavlja finalnu, uređenu verziju teksta, etabliranu na osnovu prikupljenih dokaza, i obuhvata razvijen kritički aparat koji izdavaču služi za komentar različitih aspekata relevantnih za koncept izdanja. Kako ističe G. T. Tanselle, tekstualna kritika ili tekstualna filologija temeljna je disciplina humanističkih nauka, jer kritičar mora predložiti "tačan" tekst prije nego što književni kritičar može produktivno pristupiti analizi. Njegov rad obuhvata istraživanje historije teksta, upoređivanje različitih varijanti te donošenje odluke o tome koja verzija teksta treba biti prihvaćena kao najvjerodostojnija ili najprikladnija za objavljivanje u današnjem kontekstu. Svaki tekst koji filolog stvori tako postaje i sam proizvod književne kritike, jer odražava specifičnu estetsku i interpretativnu poziciju, odnosno određeni pristup konceptu "tekstualne ispravnosti".

Istina je da proučavalac teksta može pokušati otkriti i sistemski izložiti činjenice koje sačinjavaju tekstualnu historiju djela i tu se zaustaviti, ne sugerirajući koje bi varijante mogle biti preferirane, pod određenim okolnostima, u odnosu na druge varijante. Takva bi aktivnost zaista bila preliminarina kritici (što ne znači da u nju nije uključen nikakav sud), ali kakva god kritika uslijedila, ipak bi morala uključivati odluke o sastavu teksta, jer su te odluke jednostavno dio čina čitanja. ... naučnici ... mogu izabrati ili predstaviti tekstove dokumenata, bez ikakvih izmjena u njima, ili pak, kombiniranjem elemenata iz različitih dokumenata i dopuštanjem vlastitih daljih izmjena, pripremiti rekonstrukcije tekstova - od kojih je svaka pokušaj ponovnog stvaranja određenog trenutka u životnoj historiji djela.⁵ (Bourgain, Viellard, 2002: 35)

Iako se na prvi pogled može činiti da je primarna uloga uređivača isključivo utvrđivanje "tačnog" teksta, svaki njegov izbor i interpretacija

le texte pour améliorer, en principe pour qu'il se rapproche de l'œuvre en soi, de sa forme originelle, mais aussi pour lui donner une forme jugée préférables".

⁵ Naš prevod.

u sebi već sadrže implicitni sud. Naime, i bez eksplicitnih sugestija, analiza historije teksta podrazumijeva određene pretpostavke o tome šta se smatra "originalnim" ili "ispravnim". Drugim riječima, čak i kada se kritičar poziva na pojmove "objektivnosti" ili "neutralnosti", rekonstrukcija teksta unaprijed je oblikovana odlukama koje se tiču interpretacije različitih varijanti, što implicira da svaki kritički rad nosi u sebi estetsku i konceptualnu poziciju istraživača. (Tanselle, 2010:33)

Svaka od navedenih rekonstrukcija, dakle, nastoji obnoviti određeni trenutak u životnoj historiji djela, ali s jasnim razumijevanjem da nijedna varijanta nije potpuno "neutralna". Na taj način, svaki pokušaj obnavljanja teksta uključuje interpretaciju, čineći svako izdanje ne samo dokumentom prošlosti, već i proizvodom određenog vremena i njegovih tumačenja.⁶ (Ibid, 2010:34)

Upoređujući restauratora umjetničkog djela s kritičkim izdavačem, Tanselle naglašava da, iako se njihovi pogledi na prošlost i na segment kulturne historije koji nastoje rekonstruisati i predstaviti savremenom čitaocu mogu razlikovati, njihov krajnji cilj ostaje zajednički: "(...) doživjeti svako djelo, odnosno verziju djela, kao proizvod određenog historijskog trenutka te pomoći drugima da dožive isto iskustvo."⁷ (Ibid, 2010:30-31)

3.1 Razvoj filološke kritike u 19. vijeku

Početak 19. vijeka filologija se afirmiše kao empirijska nauka u duhu pozitivizma, usmjerena na proučavanje, kritičko analiziranje i interpretaciju starih tekstova. U središtu njenog interesa nalazila se rekonstrukcija književnih djela zasnovana na upoređivanju različitih rukopisnih svjedočanstava. Filolozi su se suočavali s izazovom fragmentarnosti rukopisne građe i potrebom da, kroz sistematičnu analizu, uspostave najvjerovatniji oblik originalnog teksta. U tom kontekstu, filološka

⁶ Naš prevod.

⁷ Naš prevod.

kritika, razvijena prvenstveno u njemačkoj, a potom i u francuskoj filološkoj školi, postavlja temelje naučne metodologije usmjerene na rekonstrukciju klasičnih latinskih i grčkih djela kroz detaljno proučavanje rukopisne tradicije i genealogije tekstualnih varijanti. Kritičari su morali osmisliti pouzdane metodološke instrumente za validaciju i restituciju drevnih tekstova, čime bi se osigurala njihova naučna vjerodostojnost i transparentnost. Zbog toga se insistiralo na rigoroznim, ponovljivim i provjerljivim postupcima, koji bi omogućili da tekstualne rekonstrukcije budu istovremeno funkcionalne, dostupne i naučno relevantne. Tradicija kritičkog izdavaštva starofrancuskih tekstova može se, prema općem konsenzusu, podijeliti u tri perioda:

1. Prednaučni (empirijski) period,
2. Naučni, pozitivistički, predvođen Karlom Lachmannom,
3. Moderni period, inauguriran djelom Josepha Bédiera. (Baker, Yan, 2018:61-62)

3.1.1 Lachmannova metoda

U Francuskoj se u 19. i početkom 20. vijeka razvijaju dvije filološke škole od kojih svaka posjeduje sopstvenu metodologiju rada i terminološki instrumentarij. Prvu utemeljuje njemački filolog Karl Lachmann (1793–1851), ključna figura u razvoju filologije i osnivač sistematskog kritičkog izdavanja tekstova, specijaliziran u domenu rimske književnosti i staronjemačkih dijalekata. Upravo iz potrebe za metodološkom preciznošću i naučnom verifikacijom nastaje tzv. Lachmannova metoda koja će obilježiti čitav 19. vijek i postati paradigmom kritičkog izdavaštva. Lachmann, njemački filolog i klasičar, uspostavio je sistematski pristup koji je omogućio rekonstrukciju izgubljenog izvornika (arhetipa) na temelju genealogije rukopisa i principa analize *stemmae codicuma* (genealoškog stabla). Njegova metoda, zasnovana na kombinaciji jezičke analize, poređenja varijanti i deduktivnog zaključivanja, donijela je filologiji status naučne discipline utemeljene na preciznim i ponovljivim

kriterijima. Prema njegovoj metodi, svaki rukopis analizira se kroz prizmu zajedničkih grešaka, koje ukazuju na “porodičnu” povezanost rukopisa. Rukopisi koji dijele iste greške pripadaju istoj jezičkoj porodici, a iz njihovih genealoških odnosa moguće je rekonstruisati izvorni tekst. Ova metoda omogućila je preciznu klasifikaciju rukopisnih izvora, detaljno istraživanje njihove historije, uspostavljanje detaljne rukopisne filijacije, i čak rekonstrukciju izgubljenih svjedoka. Metodologija Karla Lachmanna postavila je temelje za daljnji razvoj porodičnih stabala rukopisnih tradicija (*stemmata codicum*), koja su postala ključni instrument u odabiru autentičnih varijanti teksta. (Bourgain, Vielliard, 2002:15-16)

Lachmannova metoda brzo je prihvaćena s oduševljenjem u evropskoj akademskoj zajednici, a ubrzo su je prihvatili i francuski filolozi. Gaston Paris, učenik Karla Lachmanna i začetnik studija romanistike na prestižnoj pariškoj Sorboni, 1872. godine objavljuje čuveno kritičko izdanje *La Vie de saint Alexis* (“Žitije svetog Aleksija”), prvo romansko izdanje uređeno prema Lachmannovim principima. Paris rekonstruirao tekst koristeći rukopise iz 11. vijeka, temeljeći svoj rad na principu identifikacije zajedničkih grešaka među rukopisima (*les fautes communes*). Rezultat takvog postupka bila je precizno rekonstruisana verzija teksta, koja se smatrala najbližom njegovom pretpostavljenom originalu. Naime, kada bi se pojedini rukopisi podudarali u istim greškama, to je ukazivalo na njihov zajednički izvorni predložak. Uočene sličnosti među rukopisima omogućavale su filolozima da procijene vjerodostojnost pojedinih varijanti i utvrde njihovu genealošku povezanost. Takav metodološki pristup bio je od presudne važnosti jer je omogućio sistematsku analizu rukopisnih razlika i postupno rekonstruisanje izvornog teksta.

Između 1860. i 1914. godine, u razdoblju koje se može smatrati zlatnim dobom evropske filologije, francuski su filolozi, tada vodeći autoriteti u oblasti jezičkih i književnih studija, ostvarili značajan napredak u izdavanju starofrancuskih književnih tekstova. Do početka Prvog svjetskog rata zbirka objavljenih izdanja obuhvatala je gotovo stotinu

tomova, čime je stvoren čvrst temelj za sistematsko proučavanje i rekonstrukciju francuske srednjovjekovne književnosti. Na čelu ovog ambicioznog izdavačkog poduhvata nalazili su se Gaston Paris, Paul Meyer i, nešto kasnije, Antoine Thomas, uz podršku niza uglednih filologa koji su utemeljili metodološke principe kritičkog izdavaštva srednjovjekovnih rukopisa. Uredništvo časopisa *Société des Anciens Textes Français* najavilo je još 1875. godine izradu sveobuhvatnog kataloga rukopisa najvažnijih za objavljivanje, no stvarni izbor tekstova u praksi uveliko je zavisio od ličnih interesovanja i estetskih sklonosti samih urednika. Na taj način proces selekcije nije bio u potpunosti institucionalizovan, nego ga je djelomično oblikovala individualna inicijativa i trenutna dostupnost rukopisnih izvora, ali ništa manje ni duh epohe. Materijalni faktori su također imali presudan uticaj. Naime, ograničene mogućnosti pristupa rukopisima koji se nisu čuvali u francuskim arhivima često su usmjeravale istraživačke prioritete i redoslijed objavljivanja. U tom kontekstu, filološki rad bio je neraskidivo povezan s politikom nacionalne reprezentacije. Nakon francuskog poraza od Pruske 1871. godine, rivalstvo između francuske i njemačke filološke škole dodatno je pojačalo dinamiku izdavaštva, budući da je francuskim učenjacima bilo gotovo nezamislivo prepustiti njemačkim kolegama objavljivanje najstarijih spomenika francuske književne tradicije. (Duval, 2017:13-29)

3.1.2 Bedierova metoda

Francuski filolog i historičar književnosti, autor teorije o postanku starofrancuske epike, Joseph Bédier (1864–1938), bio je, poput svojih učitelja Karla Lachmanna i Gastona Parisa, duboko posvećen analizi srednjovjekovnih rukopisa. Međutim, s vremenom je uočio određene nedostatke u Lachmannovoj metodologiji. U svom kritičkom izdanju srednjovjekovnog *leja*, narativne poeme s elementima keltskog folklora, *Le Lai de l'Ombre* iz 1913. godine, Bédier formalizira novi, pragmatičniji i jednostavniji urednički metod.

Analizirajući sedam rukopisa, Bédier je proveo detaljnu jezičku analizu i zapazio da su pojedini rukopisi napisani na dijalektima koji se nisu poklapali s autorovim izvornim jezikom. Takvi su rukopisi, prema njegovom uvidu, predstavljali kasnije adaptacije originala što je ujedno bio i važan pokazatelj za proces rekonstrukcije teksta. Uočivši pritom prekomjernu proliferaciju tzv. bifidnih genealoških stabala u radovima svojih prethodnika, Bédier je zaključio da se mehanička rekonstrukcija izvornog rukopisa, kakvu je predlagala Lachmannova metoda, pokazala nepraktičnom i teško primjenjivom. Kao alternativu, predložio je izbor "osnovnog" rukopisa, ne nužno onog najbližeg originalu, već onog koji pokazuje najmanje znakove kasnijih ispravki i pisarskih intervencija.

Njegova poznata tvrdnja, koja je ubrzo postala načelo mnogih potonjih urednika, glasila je: "Kada smo odabrali rukopis, odlučili smo da poštujemo njegove lekcije koliko god je to moguće." (Bedier, 1913:42)

Ova izjava sažima ključnu promjenu uređivačke paradigme: uredničke odluke i dalje su se temeljile na stručnom sudu, ali su sve više uključivale i estetski sud i lični osjećaj za jezik. (Ibid 44) Takav pristup donio je veću slobodu u interpretaciji i postupnom oblikovanju nove francuske filološke škole. Već tokom 1930-ih godina skrupulozno poštovanje osnovnog rukopisa postalo je dominantni metodološki model u Francuskoj, dok su se Lachmannova "rekonstrukcijska" izdanja, usmjerena ka restauraciji pretpostavljenog originala, sve više napuštala.

Nije stoga iznenađujuće što Joseph Bédier i danas, više od jednog vijeka kasnije, zauzima gotovo kanonsko mjesto u francuskoj filologiji. Njegova metodologija, koja je revolucionarizirala pristup uređivanju i analizi srednjovjekovnih tekstova, uspostavila je novu ravnotežu između vjernosti originalu i uredničke interpretacije. Razlika između učitelja i učenika s vremenom je poprimila simboličku vrijednost, predstavljajući opoziciju između konzervativnog rekonstrukcionizma i pragmatičnog empirizma, između težnje da se obnovi pretpostavljeni original i lojalnosti konkretnom rukopisu.

Iako je bio izuzetan teoretičar, Bédier nije težio izgradnji teorijske škole niti stvaranju vlastitog filološkog kruga. U preambuli revidiranog izdanja *Le Lai de l'Ombre* detaljno je izložio svoj urednički postupak, odbacujući dotada dominantnu praksu grupisanja rukopisnih varijanti u porodice i rekonstrukciju genealoškog stabla od najmlađih ka najstarijim prepisima. Smatrao je, naprotiv, da je nužno izabrati jedan «bazni rukopis» i objaviti ga uz što manje uredničkih intervencija, kako bi se sačuvala njegova izvorna forma i autentični izraz vremena.

Iako je odbacio mehaničnost Lachmannovog pristupa, Bédier je istovremeno prepoznao njegovu historijsku vrijednost i doprinose razvoju filologije, historijske gramatike i književne kritike. Dok su filolozi s kraja 19. vijeka nastojali atomistički analizirati sve varijante rukopisne tradicije, kasniji su pristupi postali fleksibilniji, a određeni elementi Lachmannovog principa danas su djelimično rehabilitovani unutar tzv. *neolahmannovske* struje.

Iako je u mnogim aspektima bio inovator, Bédier je ipak ostao vjeran duhu svoga vremena, koje je težilo rekonstrukciji književnog nacionalnog jezika, oslobođenog dijalektalnih i regionalnih elemenata. Kako i sam ističe u uvodu *Lai de l'Ombre*, njegova edicija nastoji čitatelju ponuditi gramatičke oblike “pravog” francuskog jezika (uz tek nekoliko pikardizama), kao i pojednostavljen, standardizovan pravopis. (Ibid, 17)

3.1.3 Razlike između Lachmannove i Bédierove metodologije

Dvije temeljne razlike strukturiraju metodološki pristup kritičkoj obradi rukopisa u okviru Lachmannove i Bédierove škole. Prva ključna razlika odnosi se na stepen uredničke intervencije. Dok Lachmannovi filolozi smatraju da je dopušteno aktivno intervenirati u tekstu kako bi se on približio srednjovjekovnom jezičkom standardu, Bédierova metoda zagovara minimalizam i vjernost rukopisu, dopuštajući samo one korekcije koje su neophodne za razumijevanje teksta. Kao što je prethodno rečeno, pristaše Lachmannove metode teže rekonstrukciji

izvornog jezika određenog razdoblja i njegovoj uniformizaciji, nastojeći ga uskladiti s onom varijantom starofrancuskog koja se najviše približava pretpostavljenoj jezičkoj normi. Suprotno tome, Bédierovi sljedbenici nastoje očuvati grafiju riječi u njenom izvornom obliku, bez nivelisanja prema standardu govora Pariza i aristokratskog miljea, koji će postati temeljem francuske jezičke norme. Naime, u srednjem vijeku se još uvijek nije oblikovala stabilna jezička norma niti sistemski uredila gramatika francuskog jezika (norma se uspostavlja tek s osnivanjem Francuske akademije u 17. vijeku). Ipak, filolozi krajem 19. vijeka pokušavaju rekonstruisati varijantu jezika koja bi bila najbliža književnom francuskom, pa tako Gaston Paris, utemeljitelj romanističkih studija i jedan od prvih urednika starofrancuskih tekstova na Sorboni, definiše karakteristike srednjovjekovne jezičke norme, nazivajući je *le francien*, dijalektom kralja i aristokratskog sloja Pariza i njegove okolice. Tokom uredničkog procesa, taj se dijalekt uspostavlja kao hipotetička norma prema kojoj se rekonstruiraju i “pročišćavaju” srednjovjekovni tekstovi.

Ovakav postupak, poznat kao jezička purifikacija, omogućio je filolozima široke intervencije s ciljem približavanja tekstova idealnom književnom jeziku srednjovjekovnog francuskog. Međutim, takva rekonstrukcija nije reproducirala autentičnu jezičku specifičnost srednjovjekovnih autora, već ju je prilagodila pretpostavljenom normiranom standardu, potiskujući dijalektalne i regionalne osobine. Posljedica takve prakse jesu prva kritička izdanja starofrancuskih književnih djela, iznimno bogatog kritičkog aparata, ali lišena u potpunosti vjerodostojnog prikaza jezičke raznolikosti srednjeg vijeka.

Kao što je ranije rečeno, filolozi su, u duhu 19. vijeka, težili rekonstrukciji “izvornog” jezika autora i prvobitnog teksta, objavljujući filtrirane verzije rukopisa koje su smatrali najautentičnijima. Kasnije varijante, nastale djelovanjem prepisivača, tumačene su kao iskrivljenja. Time se uspostavio implicitni sukob između autorske jezičke prakse i prepisivačkih navika, jer srednjovjekovni prepisivač nije nužno smatrao

da mora doslovno slijediti tekstualni model. Takav pogled na tekst odražava i opći literarni duh 19. vijeka, kada se književna analiza odvija kroz prizmu prestiža autorske persone. Književni kritičari poput Gustavea Lansona tumačili su literarna djela primarno kroz autorsku intenciju, nastojeći otkriti “što je pisac želio reći”, umjesto da ih čitaju kao složene estetske i kulturne konstrukte neovisne o biografiji autora (Compagnon, 2007).

U tom kontekstu, kanonski model Gastona Parisa, koji je razvio i njegov učenik Paul Meyer, bio je istinski revolucionaran: prvi put je srednjovjekovna filologija primijenila naučne principe klasične tekstualne kritike, po uzoru na edicije antičkih djela. Paris je u svom izdanju “Žitija svetog Aleksija” iz 1872. godine (*La Vie de saint Alexis*) naglasio da su principi tekstualne kritike, kakvi su tada uvedeni, novina u izdavaštvu starofrancuske književnosti, osobito u domenu epike. Raniji izdavači, i najpažljiviji među njima, birali su rukopis koji im se činio najprikladnijim i trudili se da ga vjerno prenesu, dok su druge varijante služile samo za dopune i ispravke. (Paris, Pannier, 1872:406) Dvije decenije kasnije, Joseph Bédier će dovesti u pitanje etabliranu izdavačku praksu svog učitelja Parisa koji je princip izdavanja klasičnih tekstova primijenio na stare francuske autore koristeći sve sačuvane rukopise (Bedier, 1894:911).

Sukob između Lachmannove i Bédierove metodologije, iako se na prvi pogled tiče tehničkih pitanja filološke prakse, u svojoj suštini odražava dublju epistemološku promjenu unutar same humanističke misli kraja 19. vijeka. Lachmannov model, utemeljen na idealu naučne rekonstrukcije “izvornog teksta”, polazi od vjerovanja u postojanje jedne autentične verzije koja se može ponovo uspostaviti kritičkim putem. Nasuprot tome, Bédier prepoznaje pluralnost rukopisnih tradicija i činjenicu da je svaki tekst rezultat procesa transmisije, prepisivanja i transformacije, a ne jedinstvenog autorskog čina. Time on dovodi u pitanje sam koncept “izvornosti” i “autorskog autoriteta”, koji je bio temelj pozitivističke filologije. Ova promjena ne predstavlja samo

metodološki obrat, nego i civilizacijski zaokret jer tekst više nije shvaćen kao nepromjenjivi objekt naučne istine, već kao živi dokument, svjedočanstvo kulture i kolektivnog pamćenja epohe koja ga je proizvela. U tom smislu, Bédierovo odbacivanje stroge rekonstrukcije “izvornog” oblika i njegovo insistiranje na zadržavanju grešaka i varijanti anticipira kasnije teorije o intertekstualnosti, autorstvu i interpretativnom horizontu koje će obilježiti humanističke nauke 20. vijeka. Na koncu, Bédierova metoda ne predstavlja negaciju filologije, već njezinu modernu samospoznaju, odnosno trenutak u kojem filolog konačno prepoznaje da je i sam dio historije koju pokušava razumjeti i rekonstruirati.

3.2 Savremeni pristupi u kritičkom izdavaštvu

U drugoj polovini 20. vijeka, nakon što su se rasprave između Lachmannove i Bédierove škole smirile, evropska filologija ulazi u novu fazu metodološkog preispitivanja. Urednici i filolozi, suočeni s ograničenjima klasičnih modela rekonstrukcije, sve više nastoje pronaći pragmatične puteve između vjernosti rukopisu i vjernosti autoru, između materijalnog svjedoka i hipotetičkog arhetipa. Iz tog razdoblja izrastaju novi pokušaji da se pomiri naučna tačnost i poštovanje historijske složenosti teksta, što će konačno dovesti do radikalnih preokreta i teorijskih inovacija poznatih pod nazivom “Nova filologija”.

Od 1970-ih godina pojedini su izdavači pokušali pronaći srednji, pragmatični put koji bi pomirio vjernost autoru (odnosno originalu) i vjernost osnovnom svjedoku, rukopisu odabranom za objavljivanje. Međutim, ovaj pristup, koji nastoji uskladiti različite tipove tekstualnih autoriteta (arhetip, original i svjedoka), u praksi se pokazao teško izvodivim i metodološki neodrživim.

Predloženi kompromis u smislu očuvanja vjernosti i odabranom rukopisu i arhetipu bez zanemarivanja vjerodostojnost originala doveo je do brojnih uredničkih dilema. Ostaje ključno pitanje: da li je moguće istovremeno ispraviti tekstualne greške i zadržati integritet teksta?

Francuski medijevalist i filolog Philippe Ménard predložio je tzv. *voie moyenne* ("srednji put"), potvrđujući time praksu koja se u Francuskoj dugo primjenjivala, ali nikada nije bila formalno definisana:⁸

"Naivno slijediti prepisivača uvijek znači izdati autora. Postoji prostor za srednji put u kojem bismo zadržali pojedine lekcije iz rukopisa kada one nisu ni loše inovacije ni očite greške, a ispravili dijelove sa materijalnim greškama. Ako pokušamo ispravljati oprezno i umjereno, postoji nada da ćemo poboljšati sačuvane tekstove." (Menard, 1997:27)

Glavni izazov ovakvog pristupa leži u tankoj granici između poštovanja svjedoka i poštovanja autora, koja lako može dovesti do konfuzije u procesu uredničkog odlučivanja. U tom smislu, kriterij vremenske distance između rukopisa i njegove uredničke verzije postaje presudan. Ménard zato naglašava potrebu da se zadrži jezik osnovnog rukopisa uz minimalne intervencije: "Bilo bi paradoksalno objaviti djelo napisano krajem 12. vijeka u rukopisu sa isuviše moderniziranim jezikom."⁹ (Ménard, 2001-2009:72) Stoga odlučuje da uredi osnovni rukopis zbog "njegove starosti i odsutnosti velikog broja posrednika između njega i izvora." (Ibid, 72)

Njegova odluka pokazuje da urednička praksa ne zavisi isključivo od teorijskih modela, već i od filološke kompetencije i poznavanja kulturno-historijskog konteksta. Urednik ne odlučuje samo o pravopisu i gramatici, nego neizbježno utiče na fonetiku, morfologiju, sintaksu i leksikologiju romanskih jezika. Stoga svaka restauracija teksta, ma koliko pažljivo izvedena, nužno "iskrivljuje" složenost njegove izvorne stvarnosti, jer rekonstruisani tekst nikada ne može u potpunosti

⁸ Naš prevod: «Suivre naïvement un copiste, c'est toujours trahir l'auteur. Il y a place pour une voie moyenne où l'on conserverait les leçons isolées des manuscrits lorsqu'elles ne sont ni des innovations fâcheuses ni des erreurs manifestes, où l'on corrigerait les passages gravement fautifs. En essayant de corriger avec prudence et modération on peut nourrir l'espoir d'améliorer les textes conservés.»

⁹ Naš prevod: «Il serait paradoxal de publier un ouvrage écrit à la fin du XIIe siècle dans un manuscrit à la langue trop rajeunie.»

prikazati svu višeslojnost srednjovjekovne rukopisne tradicije. (Menard, 2003:62-71)

3.3 “Nova filologija”

U tom kontekstu, 1980-e godine donose novu prekretnicu u historiji tekstualne kritike.

Kada Bernard Cerquiglini 1989. godine objavljuje *Éloge de la variante* (“Pohvalu varijanti”), nije mogao ni naslutiti da će njegovo djelo ubrzo postati manifestom Nove filologije, naročito u Sjedinjenim Američkim Državama. (Busby, 1993) Ovaj pamflet imao je za cilj preispitati tradicionalnu filologiju i njene zastarjele metodološke principe te postaviti temelje za obnovljenu disciplinu u skladu sa savremenim teorijskim i filozofskim postulatima. (Cerquiglini, 1989)

Cerquiglinijev tekst izazvao je brojne polemike, a protumačen je kao izraz postmodernističkog filozofskog pravca koji zahtijeva reviziju svih postojećih normi filološkog rada. I dok su američki medijevalisti i teoretičari književnosti u njegovom prijedlogu prepoznali plodno tlo za razvoj nove filološke paradigme, francuska akademska zajednica uglavnom je ostala suzdržana. Razlozi za izostanak reakcije bili su višestruki: djelomično su proizilazili iz skepticizma prema teorijskim i spekulativnim pristupima američke akademske zajednice, a dijelom i iz otpora prema radikalnom napuštanju tradicionalne filologije koja je u Francuskoj imala čvrste korijene i institucionalnu legitimnost. Mnogi su filolozi smatrali da “Pohvala varijanti” potkopava samu disciplinu, pretvarajući filologiju u hermeneutičku ili filozofsku refleksiju o tekstu.¹⁰

U tom smislu, prelaz iz “klasične” u “novu” filologiju odražava šire promjene u humanističkim naukama, u kojima tekst prestaje biti statičan artefakt i postaje proces, intertekstualna mreža i kulturni kontekst. Odnos između Ménarda i Cerquiglinija može se stoga čitati kao

¹⁰ U Francuskoj 1990. godine ipak izlazi specijalno izdanje časopisa *Speculum* pod naslovom “Nova filologija.” *Speculum*, vol. 65, no. 1, 1990.

simbolički dijalog između filologa i teoretičara, između čuvara tradicije i onoga koji je dovodi u pitanje. Taj dijalog ostaje živ i u digitalnoj eri, gdje se pitanje vjernosti tekstu preobražava u pitanje vjernosti podacima, a klasični rukopis ustupa mjesto digitalnom svjedoku, novom prostoru u kojem se tradicionalni pojmovi autoriteta, originala i varijante ponovo promišljaju kroz prizmu digitalne medijacije.

3.3.1 Prepisivač, varijanta i *mouvance*

Srednjovjekovni tekst živi u neprekidnom procesu nastajanja, prepisivanja i mijenjanja. On nije zatvoren artefakt, već dinamičan prostor u kojem se prepliću materijalnost rukopisa, individualni stil prepisivača i kolektivna poetika vremena. U tom složenom odnosu između jezika, tradicije i interpretacije rađa se ono što Paul Zumthor naziva *mouvance*, pokretljivost i fluidnost teksta koji postaje temelj razumijevanja srednjovjekovne tekstualnosti. Svaki manuskript, bez obzira na njegovu starinu, autoritet ili genealoški status, u većoj je ili manjoj mjeri kontaminiran određenim brojem grešaka, propusta, ispravki, dopuna i izmjena, koje su, u konačnici, direktno proporcionalne vremenskom jazu koji ih dijeli od originala. Što je vremenski period duži, to su i jezičke, a posljedično i književne modifikacije frekventnije, kompleksnije i heterogenije. Taj proces nije anomalija, već organski aspekt srednjovjekovne tekstualnosti, koja, kako primjećuje švicarski teoretičar Paul Zumthor, “živi u promjeni”, u stalnoj pokretljivosti i otvorenosti prema varijaciji. (Zumthor, 1972)

U tom smislu, srednjovjekovni prepisivač nije tek puki mehanički posrednik, nego koautor novog književnog teksta, koji iznova oblikuje postojeći materijal, prelazeći granice već uspostavljenih kalupa i obrazaca te unoseći u tekst dah vremena i prostora u kojem živi. Ponekad nezadovoljan ritmom stiha, neskladom sintagme ili estetskom krutošću izraza, a ponekad zbunjen vlastitim neprepoznavanjem arhaičnih oblika riječi, prepisivač interveniše vođen impulsima vlastitog jezičkog osjećaja

i gravitacijom novog kulturnog okruženja, čije su lingvističke norme često divergentne u odnosu na one izvorne. Budući da je starofrancuski jezik u stalnom razvoju, dijalektalno bogat, neujednačen i raznorodan, svaka prepisivačka gesta nosila je obilježje vremena, prostora i identiteta njenog autora.

Takve intervencije, koje su ponekad zahvatale tek ortografske prilagodbe, a ponekad semantičku strukturu samog djela, stvaraju višeslojni palimpsest u kojem se prepliću historija jezika, poetika prepisivačkog čina i svjedočanstvo o recepciji. Svaki prepisivač postaje akter u procesu koji Bernard Cerquiglini opisuje kao “nikada dovršeno pisanje”, jer srednjovjekovni tekst nema jedinstvenu, definitivnu verziju, već da se neprestano obnavlja u dodiru s novim čitanjem i prepisivanjem. Šta pretpostavljeni čin “poboljšanja” znači u prepisivačevom umu, da li ima vjersku, estetsku, utilitarnu ili hermeneutičku funkciju, pitanje je koje ostaje otvoreno.

Ovakav pogled na tekst kao procesualan, otvoren i kolektivan čin omogućio je da se filologija krajem 20. vijeka usmjeri prema novim teorijskim horizontima. Ako je za Zumthora varijanta bila prirodni izraz vitalnosti srednjovjekovnog teksta i srednjovjekovne poetike, za Cerquiglinija ona postaje metaforom otvorenog značenja, odnosno, dokaz da je svaka tekstualna verzija ravnopravna, u novoj filološkoj paradigmi koja varijantu ne vidi kao grešku, već kao autentičan izraz života teksta.

4.0 Izazovi uređivačke profesije u digitalnom dobu

Tradicionalna i digitalna kritička izdanja: prednosti i razlike

Tradicionalna kritička izdanja srednjovjekovnih rukopisa postavljaju pred urednika niz specifičnih izazova, koji se tiču ne samo odabira osnovnog rukopisa, već i načina predočavanja varijanti, intervencija i uredničkih bilješki u materijalno ograničenom prostoru štampanog izdanja. U okviru takvih izdanja, jedno od ključnih pitanja odnosi se na odluku da li rukopisne razlike, ispravke i primjedbe treba prikazati u

opsežnom ili sažetom kritičkom aparatu. U tom kontekstu, svako kritičko izdanje balansira između čitljivosti i naučne iscrpnosti, između zahtjeva čitaoca i principa tekstološke transparentnosti. (Bourgain, Vieillard, 2002)

Tokom posljednjih decenija, tradicionalnim izdanjima sve snažnije konkuriraju digitalna kritička izdanja, oslobođena ograničenja formata knjige. Digitalna forma omogućava višedimenzionalni pristup tekstu: čitalac može paralelno pristupiti svim rukopisnim verzijama jednog djela, različitim uredničkim verzijama, pa čak i vizuelnim reprodukcijama rukopisa u visokoj rezoluciji. Iako su u početku izazvala nepovjerenje naučne zajednice, digitalna izdanja su ubrzo pokazala svoj potencijal kao otvoreni laboratorij za filološki rad, gdje se svi procesi, od kolacije rukopisnih svjedoka do interpretacije, mogu pratiti, provjeriti i revidirati.

Iako tradicionalna i digitalna izdanja dijele zajednički cilj, učiniti izvorni tekst dostupnim savremenom čitaocu uz očuvanje njegove tekstualne autentičnosti i materijalne dimenzije, ipak digitalni medij ide korak dalje uvodeći novi epistemološki okvir. Naime, digitalno izdanje omogućava neograničenu arhivsku dostupnost i interaktivnost relativizirajući pojam definitivne verzije teksta. U digitalnom prostoru svaka varijanta, svaka lekcija, svaka urednička odluka ostaje vidljiva, čime se sam koncept "finalnog izdanja" dovodi u pitanje (Cerquiglini 1989).

Zahvaljujući tome, naučna zajednica sve češće prepoznaje vrijednost pristupa u kojem nijedna verzija teksta nije isključena, a svaka urednička odluka postaje dio transparentnog procesa rekonstrukcije. Time se otvara mogućnost da istraživač pristupi različitim rukopisnim svjedocima i varijantama jednog djela, koji su u tradicionalnim izdanjima često ostajali skriveni iza "autoritativne" uredničke odluke. Konačna verzija objavljenog teksta, bilo u štampanom ili digitalnom obliku, stoga nikada nije definitivna jer u potpunosti zavisi od lingvističkih kompetencija, metodoloških izbora i interpretativnog horizonta urednika. (Roussineau, 2000:23)

4.1 Uticaj digitalne tehnologije na uređivačku metodologiju

Jedna od ključnih prednosti digitalnog izdavaštva ogleda se u njegovoj sposobnosti da obuhvati i učini javno dostupnim čitav spektar podataka koji u tradicionalnim izdanjima često ostaju u sjeni. Digitalne platforme omogućavaju objavljivanje ne samo foto-reprodukcija rukopisa, već i različitih nivoa transkripcije, djelimičnih ili potpunih, te kolacijskih rezultata koji bilježe varijante između pojedinih svjedoka. Osim osnovnih tekstualnih slojeva, digitalno izdavaštvo uključuje i metapodatke koji olakšavaju filološku i kulturno-historijsku interpretaciju, kao što su informacije o porijeklu rukopisa, mjestu i vremenu njegovog prepisivanja, o naručiocima i vlasnicima rukopisne knjige, kao i o njegovom putovanju i sudbini kroz epohe, sve do savremenog doba.

Ovakva izdanja obogaćuju tekst mnoštvom esencijalnih, ali i perifernih podataka, od minucioznih paleografskih i jezičkih analiza, preko kulturno-historijskog konteksta, do književnih i estetskih interpretacija. Na taj način digitalno izdavaštvo postaje integralna platforma znanja koja objedinjuje rezultate diplomatskih, kritičkih, jezičkih i kulturoloških istraživanja, omogućavajući višeslojno čitanje i tumačenje svakog srednjovjekovnog svjedočanstva.

Posebnu vrijednost u tom kontekstu ima diplomatsko izdanje rukopisa, koje predstavlja tekst u njegovom sirovom, nefiltriranom stanju, prije nego što filolog-urednik pristupi transliteraciji, normalizaciji i kritičkoj interpretaciji. Takvo izdanje ima neprocjenjivu dokumentarnu vrijednost jer pruža uvid u izvorni sloj teksta, onakav kakvog je zabilježio prepisivač. François Massai s pravom ističe da je diplomatsko izdanje nužan i konstitutivan korak u pripremi svakog kritičkog izdanja, jer omogućava transparentno sagledavanje osnovnog materijala prije bilo kakve uredničke intervencije.

Kao takva, dokumentarna izdanja, bilo da su samostalno objavljena ili uključena u digitalne projekte, predstavljaju preliminarne faze u procesu izrade kritičkih izdanja, čak i kada nisu izričito predviđena

početnim izdavačkim planom. Ona čine temeljnu fazu naučnog rada na tekstu, bez koje nije moguće donijeti pouzdane zaključke o njegovoj genezi, transmisiji i varijantama. (Massai, 1950:177-193) Ovakva izdanja, iako čvrsto ukorijenjena u tradiciji filološke prakse, danas sve češće nalaze svoje mjesto u digitalnim arhivima i mrežnim projektima, gdje se klasični principi dokumentarnosti reinterpreтирају kroz savremene tehnologije obrade i prezentacije teksta koje ne poništavaju, već nadograđuju postojeće metodološke paradigme.

Prelaz sa tradicionalnog na digitalno izdavaštvo, kako tvrdi Thomas Tanselle, ni na koji način nije promijenio ontologiju tekstova budući da osnovno pitanje ostaje izbor između dvije metodologije, orijentacije ka autoru i orijentacije ka dokumentu:

Još uvijek moramo razmotriti je li smisleno usmjeriti se na autorski orijentirane tekstove ili bi jedini tekstovi koje bismo trebali proučavati trebali biti dokumentarni tekstovi (možda očišćeni od očitih grešaka koje je moguće uočiti) koji su preživjeli prošlost.¹¹ (Tanselle, 2006:2)

Iako digitalna tehnologija nesumnjivo utiče na tehniku i metodologiju objavljivanja starih tekstova koja se prilagođava novom mediju, ona ne smije uticati na koncepciju uređenog teksta, njegovu tekstualnost, nego isključivo na "tekstualnost" izdavačkog formata:

Izdavači su uvijek imali tendenciju podcjenjivati činjenicu da moraju uskladiti dvije različite tekstualnosti, tekstualnost teksta koji se uređuje i tekstualnost njihove edicije. Digitalno izdavaštvo očito podrazumijeva novu tekstualnost edicije, ali ne mijenja tekstualnost teksta koji se uređuje.¹² (Duval, 2017:20)

¹¹ Naš prevod: "We still have to consider whether it is meaningful to pursue authorially intended texts or whether the documentary texts that survive from the past (perhaps purged of the obvious errors that can be identified) are the only texts we should study."

¹² Naš prevod: "(...) les éditeurs ont toujours eu tendance à sous-estimer le fait qu'ils devaient articuler deux textualités différentes, celle du texte édité et celle de leur édition. Le numérique implique évidemment une nouvelle textualité de l'édition, mais ne modifie pas celle du texte édité."

4.2 Razvoj digitalnih laboratorija i baza podataka

Nasuprot klasičnom izdavaštvu, posljednjih dvadeset godina pri mnogim svjetskim univerzitetima osnovani su laboratoriji i formirane istraživačke ekipe koje se bave digitalnim zapisivanjem srednjovjekovnih resursa. Istovremeno, velike nacionalne biblioteke i arhivi ulažu znatne napore u digitalizaciju svojih fondova i baza podataka. Mnoge od tih baza danas su otvorene za slobodan pristup, što znači da korisnicima nisu potrebne registracije niti pretplate kako bi pristupili kolekcijama ili pojedinačnim dokumentima. Primarni cilj ovih projekata jeste omogućiti brži, jednostavniji i otvoreniji pristup srednjovjekovnim izvorima svim istraživačima i ljubiteljima medijevalne epohe.

Dva su osnovna tipa digitalnog zapisa: faksimilni, koji podrazumijeva skeniranje stranica knjige ili manuskripta u formi fotografije, i tekstualni, koji predstavlja prikaz teksta kao niza karaktera kodiranih u binarnom jeziku. Tehničke prednosti prvog tipa digitalnog zapisa, ukoliko je kvalitet (tj. rezolucija slike) dovoljno visok, ogledaju se u mogućnosti uvećavanja određenog dijela slike ili rukopisa, što ga čini izuzetno korisnim za paleografe i kodikologe. Nedostaci ovog pristupa odnose se, međutim, na nemogućnost pretraživanja teksta.

Francuska nacionalna biblioteka (Bibliothèque nationale de France - BnF) započela je 1997. godine digitalizaciju dijela svoje višemilionske arhivske građe. Na taj je način stvorena jedna od najvećih virtualnih biblioteka na svijetu, *Gallica*,¹³ čiji se fond dvadeset osam godina neprestano obogaćuje u saradnji sa četiri stotine vanjskih partnera. Dosadašnji digitalizirani fond iznosi fascinantnih deset miliona primjeraka, romana, časopisa, fotografija, rukopisa, zvučnih zapisa, od čega se u faksimil formi može konsultovati preko pola miliona djela. Najzanimljivije je što je pristup fondu u potpunosti slobodan. Primjera radi, mogu se proučavati remek-djela japanskog bakroreza, ali i manuskripti iz epohe Karla Velikog. Nažalost, pristup mnogim faksimil djelima omogućen je

¹³ <https://gallica.bnf.fr>

isključivo unutar biblioteke, sa jednog od dvije stotine i pedeset umreženih informatičkih mjesta. Također, biblioteka svojim članovima otvara mogućnost šifriranog pristupa pojedinim kolekcijama i bazama podataka putem tzv. “nomadskog pristupa” izvan prostora biblioteke.

Gallica istraživačima pruža dragocjenu mogućnost proučavanja digitaliziranih srednjovjekovnih rukopisa u formatu slike koja se može uvećavati, čime se otvara prostor za analizu materijalnih i tehničkih osobina rukopisa, slikovnih elemenata i ornamenata, komentara na marginama, tipova pisma, kao i identifikaciju različitih pisarskih ruku. Digitalizacija uključuje ne samo tekstove, već i detaljne vizuelne podatke, što otvara mogućnost proučavanja materijalnih i ikonografskih aspekata rukopisa. Takva integracija tekstualnog i vizuelnog zapisa omogućava istraživačima, studentima i široj javnosti da sagledaju rukopise u njihovoj originalnoj složenosti, uključujući marginalne bilješke, ilustracije i različite ruke prepisivača.

S druge strane, projekat digitalizacije kritičkih izdanja srednjovjekovnih tekstova omogućava uvid u hronološki i metodološki raznovrsne uredničke edicije s pripadajućim kritičkim aparatom, koje su u Francuskoj objavljivane tokom 19. i početkom 20. vijeka te danas više ne podliježu ograničenjima javnog reproduciranja. Pretraživanje u bazi *Gallica* odvija se jednostavno, unosom ključnih riječi, čime je ovaj izvor postao jedno od najvažnijih središta za istraživanje evropske kulturne baštine.

4.3 Projekti digitalizacije srednjovjekovnih tekstova i primjeri dobre uređivačke prakse

Postoje i druge baze podataka te univerzitetski laboratoriji koji neumorno rade na digitalizaciji različitih vrsta knjižnih fondova, poput Baze srednjovjekovnog francuskog jezika, la BFM (*Base du français medieval*).¹⁴ Navedena baza podataka sadrži dvije stotine devetnaest

¹⁴ <http://bfm.ens-lyon.fr>

integralnih tekstova napisanih između 9. i kraja 15. vijeka (što ukupno čini oko šest i po miliona leksema). Zahvaljujući svojoj dijahronijskoj pokrivenosti, raznolikosti podataka i njihovom dvostrukom obogaćivanju putem vanjskih metapodataka i unutrašnjih jezičkih bilješki, Baza srednjovjekovnog francuskog jezika predstavlja jedinstven i međunarodno priznat istraživački alat za proučavanje historije francuskog jezika. Baza sadrži zbirku francuskih tekstova iz srednjeg vijeka kompiliranih od 1989. godine u formi dijahronijskog digitalnog korpusa. Primarni cilj je bio obezbijediti korisne resurse za nastavu i istraživanje jezika, književnosti i srednjovjekovne civilizacije te otvoriti nove istraživačke perspektive kroz kompjutersku podršku i alate za lingvističke analize. (Guillot-Barbance, Heiden, Lavrentiev: 2017:168-184) Baza srednjovjekovnog francuskog teksta dostupna je putem web portala koji omogućava online čitanje tekstova i pretragu korištenjem platforme za tekstometrijsku analizu. Pristup portalu je besplatan i otvoren kako za širu javnost, tako i za stručnjake, pružajući mogućnost ne samo čitanja, već i detaljnog pretraživanja tekstova prema različitim kriterijima. Odabrani tekst ili cijeli korpus mogu se pretraživati unošenjem odgovarajuće komande, a pretraga se može vršiti po leksimima ili natuknicama. Ova funkcionalnost omogućava dobivanje ne samo etimoloških podataka o riječima i izrazima, već i popisa svih dijalektalnih varijeteta jedne jedinice, kao i njene kontekstualne upotrebe. Dodatno, moguće je analizirati kolokacije, kreirati statistiku frekventnosti određenih jezičkih jedinica, formirati vokabular korpusa i izrađivati indekse. Platforma također omogućava individualizirani rad na tekstu, uključujući kreiranje bilješki, pojmovnog indeksa, glosara i drugih korisnih materijala, u suštini, omogućava formiranje pravih virtuelnih kritičkih izdanja. Odabrani tekstovi mogu se, pri tome, preuzeti u PDF formatu bez potrebe za prethodnom registracijom.¹⁵ Referentna izdanja koja čine bazu klasificirana su prema hronološkim i tematskim kriterijima unutar složenog sistema metapodataka, koji obuhvata

¹⁵ <https://txm-bfm.huma-num.fr/txm/>

bibliografske informacije, datum nastanka tekstova i rukopisa, formu teksta (stih ili proza) te pripadnost određenom žanru. Tekstovi su dodatno podvrgnuti višeslojnom jezičkom označavanju kao što su kodiranje odlomaka u direktnom govoru, automatsko morfosintaksičko označavanje verifikovano na velikom broju tekstova, te automatsko ili ručno označavanje sintaksičkih struktura unutar manjeg potkorpusa. Ove detaljne napomene višestruko povećavaju mogućnosti eksploatacije baze i omogućavaju sofisticirane analize teksta na lingvističkom, stilističkom i žanrovskom nivou.

U isto vrijeme razvijene su i druge baze podataka poput FRANTEXT-a,¹⁶ baze podataka Univerziteta u Čikagu koja je objavljena 1989. godine prvenstveno kao platforma za digitalno objavljivanje Rječnika srednjefrancuskog jezika, *Dictionnaire du Moyen Français*. Ova baza je nastala kroz politiku sistematskog unosa i skeniranja podataka uz stalnu razmjenu sa francuskim i međunarodnim partnerima. *Frantext* je baza podataka koja sadrži preko pet hiljada referenci, odnosno 273 miliona riječi prema stanju u januaru 2025. godine. Razvijena je na platformi ATILF¹⁷ (Analiza i kompjuterska obrada francuskog jezika - *Analyse et Traitement Informatique de la Langue Française*) i dostupna je u online formatu od 1998. godine. Omogućava jednostavna i složena pretraživanja prema oblicima riječi, lematima ili gramatičkim kategorijama uz prikaz rezultata u kontekstu od sedam stotina znakova.

Odličan primjer digitalnog izdavaštva srednjovjekovnih rukopisa i njihovih kritičkih edicija je i projekat Univerziteta u Bernu koji je digitalno zapisao germansku sagu o vitezu Parsifalu, autora Wolframa von Eschenbacha. Projekat nudi sinoptički prikaz uređenog teksta i rukopisâ, interaktivne unose u kritički aparat, te sinoptičke prikaze različitih recenzija i rukopisâ. Korištenjem ove platforme, korisnici mogu pregledati različite varijante teksta i upoređivati rukopisne predaje, čime se

¹⁶ <https://artfl-project.uchicago.edu/content/artfl-frantext>

¹⁷ <https://www.atilf.fr/ressources/frantext/>; <https://www.frantext.fr>

omogućava duboko razumijevanje jezika i stila ovog srednjovjekovnog djela.¹⁸

Jedan od primjera uspješne uredničke prakse predstavlja Projekt *Charrette* Univerziteta Princeton, započet 1994. godine s ciljem digitalizacije svih rukopisnih verzija srednjovjekovnog arturijanskog romana *Le Chevalier de la Charrette* (kod nas prevedenog kao “Vitez na taljigama”). Pored uvodnog predgovora koji pruža kontekstualni i konceptualni okvir za pristup romanu te pregled ključnih pojmova vezanih za književnu produkciju srednjeg vijeka, urednici Alfred Foulet i Karl Uitti nude detaljne informacije o autorovom opusu i specifičnostima njegovog stila. Digitalno je obrađeno ukupno osam rukopisa, savremene verzije romana, kao i pojašnjeni kriteriji uredničkog izbora osnovnog rukopisa. Čitaoci pristupaju tekstu u formi sinoptičke tabele, u lijevom stupcu nalazi se starofrancuski originalni roman u stihu, dok je u desnom stupcu njegov prevod na savremeni francuski, obogaćen fusnotama koje pružaju dodatna pojašnjenja. Na kraju su prikazane varijante prisutne u drugim kontrolnim rukopisima, kao i lekcije koje su odbačene u konačnom izdanju. (Gonzalez, 2023:172-174)

Frantext se, zajedno s projektom *Charrette* Univerziteta Princeton i drugim inicijativama, može posmatrati kao uspješan primjer unapređenja pristupa srednjovjekovnim tekstovima putem digitalnog izdavaštva. Dok projekt *Charrette* omogućava dubinsku sinoptičku analizu različitih rukopisnih verzija jednog romana, pružajući paralelni prikaz starofrancuskog i savremenog francuskog teksta, *Frantext* djeluje kao opsežna korpusna baza podataka koja omogućava statističku, morfosintaksičku i leksikološku analizu srednjovjekovnog jezika. Navedene baze pokazuju da digitalne platforme ne služe samo reprodukciji rukopisa već i kreiranju novih istraživačkih alata koji objedinjuju lingvističke, književne i paleografske pristupe.

¹⁸ <http://www.parzival.unibe.ch/editionen.html>.

Pored toga, digitalne baze omogućavaju napredne metode pretraživanja, uključujući pretragu po leksemima, kolokacijama i kontekstualnoj upotrebi riječi, kao i detaljnu jezičku i statističku analizu. Integracija metapodataka, kao što su hronološki, geografski i tematski kriteriji, dodatno olakšava istraživački rad i pruža uvid u varijacije i evoluciju teksta kroz vrijeme. Ove tehnologije otvaraju put ka tzv. virtuelnim kritičkim izdanjima, gdje pojedini tekstovi mogu biti praćeni kompletom transkripcija, kolacija, kritičkih napomena i dodatnih multimedijalnih podataka, čime se znatno proširuje mogućnost upotrebe i interpretacije srednjovjekovnih djela.

Na taj način, digitalno izdavaštvo omogućava sveobuhvatan pristup srednjovjekovnoj književnoj produkciji: od inicijalne diplomatske reprodukcije rukopisa, preko sinoptičkih kritičkih izdanja, do korpusnih analiza i vizuelne prezentacije tekstualne tradicije. Ove metode ne samo da olakšavaju dostupnost i čitljivost izvora, već i pružaju alate za savremenu filološku, lingvističku i književno-teorijsku obradu srednjovjekovnih tekstova. Digitalno izdavaštvo stoga predstavlja ne samo tehničku inovaciju, već i paradigmatiski pomak u načinu na koji se razumije, istražuje i prezentira kulturno nasljeđe srednjeg vijeka.

5.0 Zaključak

Analiza savremenih uredničkih praksi u izdavaštvu srednjovjekovnih francuskih tekstova pokazuje da digitalna transformacija nije izmijenila ontološku prirodu starih tekstova, već je dovela do redefiniranja njihove prezentacije i interpretacije. Potvrđena je polazna hipoteza da digitalna tehnologija, sa svojim novim modelima reprezentacije i interaktivnosti, ne mijenja suštinsku filološku strukturu, nego proširuje prostor za analizu, tumačenje i razumijevanje teksta. Naime, digitalni alati omogućavaju integraciju tradicionalnih principa kritičkog izdavaštva poput genealogije rukopisa, tekstualne kritike i analize varijanti sa savremenim tehnološkim mogućnostima. Na taj način povećava

se transparentnost uredničkog rada, postiže metodološka preciznost i olakšava pristup različitim verzijama teksta. Ova sinteza pruža istraživačima širi okvir za lingvističke, paleografske i paratekstualne analize, dok istovremeno otvara mogućnost komparativnih, kvantitativnih i vizuelnih prikaza koji su u štampanim izdanjima bili teško ostvarivi.

Iako su metode Karla Lachmanna, Josepha Bédiera i drugih filologa 19. vijeka postavile temelje precizne tekstualne rekonstrukcije, savremena filološka praksa, u spoju s digitalnim pristupima, omogućila je novi hermeneutički okvir u kojem se tekst više ne promatra kao zatvoreni objekt, nego kao varijabilan dinamičan sistem. Stoga digitalizacija ne mijenja samu tekstualnost, već proširuje epistemološki horizont filologije, olakšavajući pristup varijantama teksta koje su u procesu uređivanja i odabira ostale sakrivene.

Iako jedan od glavnih izazova današnje filologije ostaje očuvanje ravnoteže između metodološke rigoroznosti i digitalne fleksibilnosti, upravo u tom spoju leži i najveći potencijal digitalne humanistike koja produžava život srednjovjekovnih tekstova kroz nove forme pristupa i prezentacije teksta istovremeno čuvajući njegovu kulturnu i civilizacijsku autentičnost.

Bibliografija

1. baker, Craig, i Yan Greub. (2018). "Sous le signe de Lachmann: La domination de la méthode critique d'édition entre 1872 et 1913." *L'Ombre de Joseph Bédier: Théorie et pratique éditoriales au XXe siècle*, uredili Craig Baker, Marcello Barbato, Mattia Cavagna i Yan Greub, ELiPhi, 61–62.
2. Baker, Craig, i Yan Greub. (2018). "Introduction." *L'Ombre de Joseph Bédier: Théorie et pratique éditoriales au XXe siècle*, uredili Craig Baker, Marcello Barbato, Mattia Cavagna i Yan Greub, ELiPhi.
3. Barbije, Frederik. (2009). *Istorija knjige*. Narodna biblioteka Srbije, CLIO.
4. Banniard, Michel. (1989). *Genèse culturelle de l'Europe, Ve–VIIIe siècles*. Nathan.
5. Banniard, Michel. (1992). *Viva voce: Communication écrite et communication orale du IVe au IXe siècle en Occident latin*. Nathan.
6. Banniard, Michel. (2005). *Du latin aux langues romanes*. Nathan.
7. Bédier, Joseph. (1894). "La Société des Anciens Textes français." *Revue des deux mondes*, 121, 906–934.
8. Bédier, Joseph. (1913). *Le Lai de l'Ombre par Jean Renart*. Didot, XLII.
9. Bourgain, Pascale, i Françoise Vielliard. (2002). *Conseils pour l'édition des textes médiévaux: Fasc. III, Textes littéraires*. École Nationale des Chartes.
10. Busby, Keith (ur.). (1993). *Towards a Synthesis? Essays on the New Philology*. Amsterdam, coll. *Faux Titre*, 68.
11. Cerquiglini, Bernard. (1989). *Éloge de la variante: Histoire critique de la philologie*. Editions du Seuil.
12. Duval, Frédéric. (2017). "Pour des éditions numériques critiques. L'exemple des textes français." *Médiévales*, 73, 13–29.
13. González, Déborah. (2023). "Chrétien de Troyes, Le Chevalier de la charrette (Lancelot)." *Cahiers de civilisation médiévale*, 262. Dostupno na: <http://journals.openedition.org/ccm/13714>. Pristupljeno 19. novembra 2024. DOI: <https://doi.org/10.4000/ccm.13714>.

14. Guillot-Barbance, Céline, Serge Heiden, i Alexei Lavrentiev. (2017). "Base de français médiéval: Une base de référence de sources médiévales ouverte et libre au service de la communauté scientifique." *Diachroniques*, 7, 168–184.
15. Hebrang-Grgić, Ivana. (2017). *Kratka povijest knjižnica i nakladnika*. Naklada Ljevak.
16. Huizinga, Johan. (1964). *Jesen srednjega vijeka*. Matica Hrvatska.
17. Kapetanović, Dijana. (2023). "Prolog kao privilegirano mjesto autorske individualizacije srednjovjekovne pjesnikinje Marie de France." *Novi izraz : časopis za književnu i umjetničku kritiku*. br.91-92, 1-27.
18. Kapetanović, Dijana. (2019). "Srednjovjekovni koncept translacija između antičkog i humanističkog." *Pismo : časopis za jezik i književnost*. br. 15, 170-185.
19. Kapetanović-Ljubas, Dijana. (2017a). "Translatio studii u poetici srednjovjekovnog antičkog romana." *Radovi Filozofskog fakulteta*. XX, 279-300.
20. Kapetanović-Ljubas, Dijana. (2017b). "Koncept autora u književnosti francuskog srednjovjekovlja." *Sophos : časopis mladih istraživača.*, br. 10, 155-171.
21. Lecoy, Felix. (1978). "L'édition critique des textes." *XIV Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza*, aprile 1974, t. I, (ur.) Alberto Varvaro
22. Le Goff, Jacques. (1957). *Les intellectuels au Moyen Age*. Paris: Seuil.
23. Massai, François. (1950). "Principes et conventions de l'édition diplomatique." *Scriptorium*, 4, 177–193.
24. Ménard, Philippe. (2003). "Histoire des langues romanes et philologie textuelle." U: Gerhard Ernst et alii (ur.), *Romanische Sprachgeschichte / Histoire linguistique de la Romania*, 1.1, Berlin–New York, 62–71.
25. Ménard, Philippe. (2001–2009). *Marco Polo, Le Devisement du monde*. Genève: Droz, 6 vol.
26. Ménard, Philippe. (1997). "Réflexions sur la Nouvelle Philologie." U: Martin-Dietrich Gleßgen i Franz Lebsanft (ur.), *Alte und neue Philologie*, Tübingen, 17–33.

27. Meyer, Paul. (1909). "Instructions pour la publication des anciens textes." *Bulletin de la Société des anciens textes français*, 64–79.
28. Pasquali, Giorgio. (1952). *Storia della tradizione e critica del testo*. Le Monnier, poglavlje: "Recentiores, non deteriores."
29. Paris, Gaston, i Léopold Pannier (ur.). (1872). *La vie de Saint Alexis: Poème du XIe siècle et renouvellements des XIIe, XIIIe et XIVe siècles*. Paris: Franck.
30. Roques, Mario. (1926). "Réunion des romanistes à Paris, les 18–19 décembre 1925." *Romania*, 52, 243–249.
31. Roussineau, Gilles. (2000). "Réflexions sur les éditions de textes en moyen français." U: Claude Buridant (ur.), *Le moyen français: Le traitement du texte (édition, appareil critique, glossaire, traitement électronique)*, Presses Universitaires de Strasbourg, 23.
32. Šagi-Bunić, Tomislav. (1976). *Povijest kršćanske literature: Patrologija od početka do sv. Irene*, sv. 1. Kršćanska sadašnjost.
33. Stipčević, Aleksandar. (1985). *Povijest knjige*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 153–154.
34. Tanselle, G. Thomas. (2006). "Foreword." U: L. Bernard, K. O'Brien O'Keeffe i J. Unsworth (ur.), *Electronic Textual Editing*, Modern Language Association, 1–6.
35. Tanselle, G. Thomas. (2010). *A Rationale of Textual Criticism*. University of Pennsylvania Press.
36. Zumthor, Paul. (1972). *Essai de poétique médiévale*. Paris: Seuil.
37. Zumthor, Paul. (1980). *Parler du Moyen Âge*. Paris: Seuil.

